

DELİ DUMRUL HİKÂYESİNİN SÖZLÜ KAYNAKLARI VE DİYARBAKIR VARYANTI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK

Öz: Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Dede Korkut Hikâyeleri, yazılı kaynakların yanı sıra sözlü kaynaklar içerisinde de varlığını sürdürmektedir. Bugün, Türk dünyasında, -hepsinin olmasa da- Bamsı Beyrek, Tepegöz ve Deli Dumrul gibi hikâyelerin masallaşmış şekline rastlamak mümkündür. Bunlar içerisinde, çalışma konumuz olan Deli Dumrul Hikâyesinin, halk arasında anlatılan 16 varyantı tespit edilmiştir. Geçmişte Muharrem Ergin, hikâyenin tek rivayetinin olduğunu söylese de zamanla bu sayı epeyce artmıştır. Nitekim Tuncer Gülensoy, Makedonya'nın başkenti olan Üsküp bölgesine yakın bir Türk kasabasında da anlatıldığını belirten Elazığ'da anlatılan "Ecel (Azrail'in Oyunu)" adlı anlatı da, adı geçen hikâyenin biraz masallaşmış biraz da İslami renge bürünmüş şeklidir. Ayrıca; "Azrail Masalı", "Azrail'e Yedi Yıl Hizmet Eden Çocuk", "Azrail ile Avcı", "Azrail ve Adam", "Tanrı Tarafından Bağışlanan Kırk Yıllık Hayat", "Deli Dumrul'un Bolvadin Rivayeti" ve "Makav (Deli)" gibi adlarla değişik bölgelerde anlatıldığı da tespit edilmiştir. Aynı hikâyenin Cizre'de "Elo Dîno" adıyla anlatılması kültürel birliğin oluşumu açısından oldukça önemlidir.

İşte, doğudan batıya, güneyden kuzeye geniş bir alanda bölge ağız özelliklerine bağlı olarak anlatılan Deli Dumrul Hikâyesinin bir varyantı da Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde yaşayan Hayat Özmen'den derlenmiştir. Hikâye, aslından bir hayli uzaklaşmış olup, diğer varyantları gibi masallaşmıştır. Bu yazıda, tamamen masallaşmış bir şekilde anlatılan bu hikâye, Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde yer alan; "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" hikâyesi ile karşılaştırılarak çeşitli yönleriyle incelenecek ve sembolik açıdan değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Deli Dumrul, sembol, sözlü kültür, Dede Korkut Hikâyeleri, Azrail.

A SURVEY ON THE ORAL SOURCES OF THE NARRATION OF DELİ DUMRUL AND ITS DİYARBAKIR VARIANT

Abstract: Dede Korkut Stories, which have an important place in Turkish culture, continues to exist in oral sources as well as in written sources. Today, in Turkish world, it is possible to come across tale version of stories -though not all of them- such as Bamsı Beyrek, Tepegöz and Deli Dumrul. Among these, 16 variants of the Deli Dumrul Story, which is our study subject,

ORCID ID : 0000-0002-0645-6178

DOI : 10.31126-akrajournal.759287

Geliş tarihi : 28 Haziran 2020 / Kabul tarihi: 16 Temmuz 2020

*Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Bu yazı, Elginkan Vakfı tarafından 15 – 17 Nisan 2015 tarihleri arasında düzenlenen "Gelecekte Geleceğe Türk Edebiyatı Sempozyumu"nda sunulan; "Silvan (Diyarbakır)'da Anlatılan Deli Dumrul Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme" adlı bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş şeklidir.

have been determined to be told among the people. Although Muharrem Ergin said in the past that the story had one narration, this number has increased considerably over time. As a matter of fact, while Tuncer Gülensoy stated that it was also told in a Turkish town close to the Skopje region, the capital of Macedonia, in the narrative called “Ecel” (The Game of Azrail)”, which is told in Elazığ, it is the version of the mentioned story that took a bit the form of tale and a bit Islamic color. In addition; it has also been determined that it has been told in different regions with the names such as “The Tale of Azrail”, “The Child Who Served Azrail for Seven Years”, “Azrail and the Hunter”, “Azrail and the Man”, “A Forty-Year Life Granted by God”, “Bolvadin Narration of Deli Dumrul” and “Makav (Deli)”. The narration of the same story under the name “Elo Dîno” in Cizre is very important for the formation of cultural unity.

Also, a variant of the Deli Dumrul Story which is told in a wide range of area from east to west, from south to north depending on the dialect features of the region, is compiled from Hayat Özmen, who is living in Silvan district of Diyarbakır. The story has moved far from its origin, and has become a tale like its other variants. In this article, this story, which is told completely in tale version, will be compared with the story of “Duha Kocaoğlu Deli Dumrul,” which takes place in Dede Korkut Stories, will be examined in various aspects and will be evaluated symbolically.

Key Words: Deli Dumrul, symbol, oral culture, Dede Korkut Stories, Azrail (the angel of death).

Giriş

İçerisinde bir “Giriş” ile on iki hikâyenin bulunduğu Dede Korkut Hikâyeleri’nin; Dresden, Vatikan ve Türkmenistan/Türkmen Sahra nüshası olmak üzere üç nüshası vardır. Bugün elimizde bulunan Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili çalışmaların hemen hepsi ilk iki nüshaya bağlı olarak yapılmıştır. Ancak, adı geçen eserde yer alan hikâyelerden birkaçı bazı bölgelerimizde sözlü kültür ortamında da anlatılmaktadır. Genellikle asıl yapısından uzaklaşıp daha çok masallaşarak anlatılan bu hikâyeleri Muharrem Ergin; “*Yaşayan Dede Korkut Hikâyeleri*” olarak adlandırmaktadır.

1. Sözlü Kaynaklarda Tespit Edilen Dede Korkut Hikâyeleri

Sözlü kaynaklar içerisinde Dede Korkut Hikâyelerinin tamamına rastlanmıyor. Daha çok masallaşmış veya halk hikâyesi şekline dönüşmüş bir hâlde anlatılan bu hikâyelerin başında “Bamsı Beyrek” hikâyesi gelir. Ardından yaygınlık derecesine göre sırasıyla; “Tepegöz”, “Deli Dumrul” ve “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması” hikâyeleri yer almaktadır.

1.1. Bamsı Beyrek Hikâyesi: Bugün halk arasında sözlü olarak anlatılan Dede Korkut Hikâyeleri’nden en yaygın olanı “Bamsı Beyrek” hikâyesidir. Kökü, Alpamış destanına kadar uzanan hikâye, Anadolu sahasının değişik bölgelerinde; Bâbürek, Bağ Bögrek, Bağ Böyrek, Bey Böyrek, Bey Beyrik, Bengiboz ile Bey Böyrek, Beg Bögürek, Balbürek ve Bal Bögrek gibi adlarla bilinir. Özellikle Diyarbakır çevresinde, hikâyenin; “Beg Bôrek u Bengi Bozan” adı ile ve Kürmanç ağızı ile anlatılması dikkat çekicidir. Hikâye, “Ak Kavak Kızı / Al Kavak Kızı” adıyla masallaşmış olarak da anlatılır.

1.2. Tepegöz Hikâyesi: İkinci sırada, masallaşmış şekliyle anlatılan “Tepegöz” hikâyesi yer alır. Anadolu sahasında yaygın olarak anlatılan hikâye, çeşitli Türk Cumhuriyetlerinde; Gözü Tepede, Kellegöz’un Nağlı, Teç Cözli Dev, Tek Göz, Yekegöz vs. gibi adlarla da bilinir.

1.3. Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması: Sözlü kaynaklarda diğerleri kadar yaygın olmayan bu hikâyenin sadece bir varyantı tespit edilmiştir. Hikâye, Ferruh Arsunar tarafından; “Yurt Değiştirme” adıyla derlenerek 1962 yılında “*Gaziantep Folkloru*”nda yayımlanmıştır (Sakaoğlu, 1998, C. II: 889-890).

1.4. Deli Dumrul Hikâyesi: Deli Dumrul hikâyesi, üzerinde durduğumuz konunun temelini oluşturmaktadır. Diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâye de halk arasında masallaşmış şekliyle anlatılmaktadır. Burada, Deli Dumrul Hikâyesinin sözlü kaynaklar içerisindeki durumu belirtilerek, Diyarbakır varyantı çeşitli yönleriyle değerlendirilmeye çalışacaktır. Bilindiği gibi bu hikâye, Dede Korkut Kitabı’nda, on iki hikâyeden oluşan Dresden nüshasının beşinci hikâyesi olup Vatikan nüshasında bulunmamaktadır. Kitaptaki adı; “*Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu*” şeklindedir. Adı geçen hikâye, “Tepegöz hikâyesi” ile birlikte olağanüstü varlıklarla mücadeleyi konu alır. Aynı hikâyenin “*Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu*” ile de ortak bir yanı vardır. Her ikisinde de Hanlar Hanı Bayındır Han ile Salur Kazan’dan bahsedilmez. Diğer kahramanların adına da rastlanmaz. Bu iki hikâyeyi diğer hikâyelerden ayrı tutan Gökyay, bunların destanlar arasına sonradan katıldığını ama şekil, üslup, diğer hikâyelerde görülen soylamalar ve Dede Korkut’un belirli yerlerde söylediği sözler itibariyle bakıldığında Oğuzlar zamanından kalma Dede Korkut’un çevresinde oluşan destanlar arasına sokulmuş olabileceğini belirtir (Gökyay, 2007: 1299).

Geniş bir coğrafyada bilinen hikâyenin bazı motiflerinin benzerine (cana karşı can bulma) Orta Asya kaynaklı anlatılardan; “Er Töştük destanı” ile “Ay Mangus efsanesi”nde, Yunan mitolojisi içerisinde yer alan “Alkestis efsanesi”nde, Bizans destanı “Digenis Akritas”ta, Hint mitolojisi “Savitri” de, Sümer mitolojisi “İnanna”da ve Ermeni efsanesi “Kaguan (Kağan) Aslan” anlatılarında da rastlanması konunun yaygınlığı bakımından önemlidir (Gökyay, 2007: 1300-1305; Saydam, 2011: 155-157; Kaya, 2004: 235-238).

2. Deli Dumrul Hikâyesinin Sözlü

Kaynaklardan Tespit Edilen Varyantları

Hikâyenin masallaşmış şekli, Anadolu sahasında farklı tarihlerde, değişik adlarla tespit edilmiştir. Her ne kadar Muharrem Ergin, Antalya’nın Zeytun köyünden tespit edilen tek rivayetinin olduğunu söylese de (Ergin, 1989: 50)

araya giren yarım asırlık zaman içerisinde, birçok bölgede hikâyenin benzer şekillerine rastlanmıştır. Bunlar:

2.1. Antalya Varyantı: 1934 yılında Naci Erenkum tarafından Ün (Isparta) Halkevi mecmuasının 81-82. sayılarında yayımlanmıştır. Metin, Antalya'nın Zeytun köyünde yaşayan abdallardan gûyende Cuma Ali tarafından saz eşliğinde anlatılır. Anlatıda Azrail ile Dumrul'un can pazarlığı yapması, annesinin ve babasının canını vermemesine karşılık eşinin buna razı olması, bu fedakârlık karşısında Allah'ın bunlara biner yıl ömür vermesi konu edilir (Sakaoğlu, 1998, II. C. 1015-1016). Anlatının sonunda Şah Hatayi adının geçmesi dikkat çekicidir.

2.2. Ankara Varyantı: 1946 yılında Mehmet Necati Öngay tarafından Ülkü dergisinde yayımlanan metinde Deli Dumrul'un adı geçmez. Yoksul bir ailenin 12 yaşlarındaki çocuğu yolda Azrail ile karşılaşır. Çeşitli olaylardan sonra Azrail buna; evlenmezse 80 yıl, evlenirse gerdek gecesinde öleceğini söyler. Evlenmek istemeyen delikanlıyı; “*Gerekirse biz senin yerine canımızı veririz.*” diyen ailesi ikna eder. Ancak evlendiği gece canını almaya gelen Azrail'e, annesi de babası da canını vermektan vazgeçince yeni gelin canını vereceğini söyler. Bu durum Allah tarafından hoş karşılanır ve çifte 80'er yıl ömür verilir.

Cahit Öztelli, masalın Zile'de de bilindiğini söyler (Gökyay, 2007: 1308-1309).

2.3. Tokat Varyantı: Şükrü Elçin tarafından Tokat'ın Reşadiye ilçesine bağlı Bağtaşı köyünden derlenen masal, 1964 yılında Türk Folklor Araştırmaları dergisinde yayımlanır. Bu hikâyede de Deli Dumrul adı geçmemektedir. Ailenin tek çocuğu, gurbete giderek bir adamın yanında çalışmaya başlar. Bu kişi, kendisinin Azrail olduğunu ve gerdek gecesi canını alacağını söyler. Memleketine dönen delikanlı, ailesinin zoruyla evlendirilir ve evlendiği gün Azrail'le karşılaşır. Azrail'in teklifiyle kendi canı yerine annesiyle babasının canını vermesini ister, ikisi de kabul etmez. Ancak gelin, canını vermeye razı olur. Bunun üzerine Azrail, anne ve babasının canını alıp bu çifte 500'er yıl ömür verir (Elçin, 1988: 48). Burada can almaya karar veren de almaktan vazgeçip ömür bahşeden de Azrail'dir.

2.4. Bolvadin Varyantı: Ali İhsan Muradoğlu tarafından Bolvadin'den derlenen metin, 1971 yılında Türk Folklor Araştırmaları dergisinde yayımlanır. Dede Korkut Kitabı'ndaki metne çok benzeyen bu hikâyede Azrail'in yerini Türkmen reisi alır. Deli Dumrul, bir dereye köprü yaptırarak geçenden de geçmeyenden de haraç alır. Köprüden geçen Türkmen reisinin kızından da para almak isteyince, kız babasına haber verir. Reis, Deli Dumrul'un elini ayağını bağlayıp öldürmeye karar verir. Fakat Dumrul'un yalvarmaları sonucu “kendi

yerine bir bedel bulursa” affedeceğini söyler. Dumrul’un annesi ve babası canlarını vermez, ama karısı vermeye razı olur. Reis, köprüden para alınmaması şartıyla her ikisini de bağışlar (Sakaoğlu, 1998, C. II: 1017-1018). Dikkat edilirse, asıl metne daha yakın olan bu varyantta da diğer bütün anlatmalarda gördüğümüz “Azrail ve ömür bahşetme” yoktur.

2.5. Üsküp Varyantı: Hikâyeyi Tuncer Gülensoy, 1994 yılında Üsküplü bir öğrencisinden (Suna Ayaz) derler. Metin, köprüden para alma, Beyin Azrail’e meydan okuması, evlendiği gün Azrail’in gelip canını almak istemesi (bu kısım farklı), Deli Dumrul’un annesiyle babasından canına karşılık can istemesi ve sonunda eşinin ömrünün yarısını vermeye razı olması yönüyle asıl hikâyeye çok benzemektedir. Fakat hikâyenin sonunda küçük bir farklılık vardır. Deli Dumrul’un eşi yeni gelin olduğu için onunla konuşmaz, sadece işaret parmağıyla saçını ikiye ayırır. Bunun anlamı; “Ömrümün yarısı senin, yarısı benim.” demektir. Azrail, bunların hallerine acıyarak, artık yaşlanmış olan annesiyle babasının canını alır (Sakaoğlu, 1998, C. II: 1019-1020).

Bolvadin varyantında olduğu gibi bu metinde de belli bir süre ömür bahşetme yoktur. Deli Dumrul ile eşinin canını bağışlayan da Allah değil, Azrail’dir.

2.6. Konya / Ağrı Varyantı: Mehmet Şirin Güzel’in 1998 yılında Konya’da derlediği metnin anlatıcısı Doğubeyazıt doğumlu Ahmet Uçar’dır. Bir kadın oğlunu kasabaya alışverişe gönderir. Oğlanın yolda tanışıp arkadaş olduğu adam aslında Azrail’dir. Azrail, ona evlenirse evlendiği gece canını alacağını bildirir. Uzun süre evlenmeyen delikanlıya çevresindeki herkes kendi canını vereceğini söyler. Ancak, düğün gecesi Azrail gelip de canlarını almak isteyince, hepsi can yerine malını teklif ederek sözlerinden dönerler. Olanları öğrenen gelin, kendi canını vermeye razı olur. Azrail, gelinin canını alma konusunda deneme yapar ve samimi olduğunu görünce kadına, Allah’tan emir geldiğini, ikisinin de ömrüne 40’ar yıl eklendiğini söyler (Sakaoğlu, 1998, C. I: 475-482).

2.7. Azerbaycan Varyantı: H. M. Sıddık tarafından Tebriz’in Heris kasabasından derlenen, “Azrail Nağılı” adlı masalda, bir adam yolda arkadaş olduğu atlının Azrail olduğunu anlayınca ne kadar ömrünün kaldığını sorar. Azrail, üç günlük ömrünün kaldığını söyler. Bu duruma çok üzülen adam, anasıyla babasına gidip kendi canı yerine onların canını Azrail’e vermesini ister. Ama ikisi de kabul etmezler. Adam, hanımıyla vedalaşmaya gidince, hanımı kendi canını vereceğini söyler. Bu durum Allah tarafından hoş karşılanır, her ikisine de 60’ar yıl ömür bahşedilir ve Azrail, anasıyla babasının canını alır (Gökyay, 2007: 1309-1310).

2.8. Elâzığ Varyantı: Masalı, öğrencimiz Miray Ünsal, 2012 yılında “Ecel (Azrail’in Oyunu)” adıyla, 1956 doğumlu (Elâzığ) Ayşe Sezgin’den derlemiştir. Masalda, kralın oğlu bir çeşme başında Azrail ile karşılaşır. Azrail bunun başına verdiği mendili bağlatarak görünmez yapar ve ona nasıl can aldığını göstermeye başlar. Kralın oğlu kendisinin de evlendiği gün öleceğini öğrenir. Bunun üzerine, sevdiği kızla birlikte sürekli dua edip sadaka dağıtarak Allah’tan af diler. Evlendikleri gün, kız emekleyerek, oğlan da yüzüstü sürünerek Azrail’e yalvarmaya giderler. Bir top ateş şeklinde karşılıklarına çıkan Azrail, bunlara sürünerek Allah’ın huzuruna gittikleri için Allah’ın kendilerini affettiğini ve 40’ar yıl ömür verdiğini müjdeler¹ (Ünsal, 2012: 115-121).

Diğer varyantlardan farklı olarak bu masalda da “cana karşılık can isteme” yoktur. Allah, kullarını denemiş ve yaptıkları yardım ve dualardan dolayı ödüllendirmiştir.

2.9. Mahmudum Türküsü: Aynı konu halk arasında yaygın olarak söylenen “Mahmudum Türküsü”nde de ele alınmıştır. Bu konuda dikkatleri çeken ilk isim Hikmet İlaydın olmuştur. Boratav, İlaydın’ın bu tespiti ile ilgili olarak; “*Biz bu iki mahsulün karşılaştırılmasıyla, aynı temin destani devirden realist geçişinde uğradığı değişikliklere güzel misaller bulmuş oluyoruz.*” demiştir (Boratav, 1991b, 2. C. 345). Deyişme şeklinde olan türküde “cana karşılık can bulma” yerine, hapse düşmüş olan Mahmut’un, kurtulmak için annesinden, babasından ve nişanlısından para istemesi anlatılır. Türkü, gerek Anadolu sahasında gerekse çeşitli Türk boyları arasında ve dünya ülkelerinde bilinip söylenmektedir (Öztürk, 1997: 229-239).

2.10. Niksar / Tokat Varyantı:² Tokat’ın Niksar ilçesinde tespit edilen hikâyenin en dikkat çekici özelliği, kahramanların şiir söylemesidir. Deli Dumrul, altı dörtlükten oluşan bir şiir ile Allah’a yalvararak canını bağışlamasını ister. Canına karşılık babasından can istediğinde ise babası mani ile cevap verir: “*Maşrapanın kalayı / Budur işin kolayı / Azrail’e posta koy / Baban çeksin belayı*”. Deli Dumrul da yine bir mani ile babasına cevap verir: “*Tahtalar oynamadın mı / Canlara kıymadın mı? / Beni kınama babam / Sen cahil olmadın mı?*”. Deli Dumrul daha sonra annesinden canını ister. Annesi de üç mani söyleyerek canın tatlı olduğunu ifade eder. Son manisi: “*Mani maniye kelam / Ahrete benden selam / Dilde söylenir ama / Önce can sonra canan*” şeklindedir. Annesiyle babasından umudunu kesen Dumrul, ölümü kabullenip eşiyle vedalaşarak: “*Coştum coştum duruldum / Can peşinde yoruldum / Gayrı candan vazgeçtim / Azrail’e yenildim*” der. Hanımı Talaz ise; “*Bu kiraz budak*

1. Masalın benzeri, daha önceki tarihlerde Ahmet Buran tarafından Elazığ’ın Keban ilçesinden derlenerek yayımlanmıştır (Buran, 1992: 137-147).

2. İnternette ulaşabildiğimiz bu metin, sözlü olmayıp hikâyenin aslına bağlı kalınarak bir yazarın kaleminden çıkmış olabilir.

budak/ Olur mu kiraz dudak / Aaa Niksar'ın delisi / Canımdır sana adak!...” diyerek canını vermeye razı olur. Hikâyenin sonunda Allah, Dumrul’un yerine annesiyle babasının canını alır, o da köprüden para almaktan vazgeçip halka yardım ederek ailesiyle birlikte yaşar (<http://www.estanbul.com/yoresel-efsaneler-184987.html>).

2.11. Masal Tip Katalogları: Masalın benzeri, Pertev Naili Boratav ile Wolfram Eberhard’ın birlikte hazırladıkları; Typen Türkischer Volksmarchen (TTV) adlı masal tip kataloğunda da bulunmaktadır.³ Adı geçen eserde 113. sırada yer alan “Azrail’in Evi” adlı masal; girişinde biraz farklılık olsa da sonunda evlendiği gece öleceğinin söylenmesi, Azrail ile can pazarlığı ve annesinin vermediği canı karısının vermesi yönüyle benzer. Dünya masallarının tip kataloğunu içeren; The Types of the Foktale adlı eserde ise aynı masal 899. sırada yer almaktadır (Aarne’s ve Thompson, 1964: 309).

2.12. Cizre Varyantı: Bu anlatı, Deli Dumrul Hikâyesi ile çok benzerlik göstermese de bazı ortak noktaların olduğu söylenebilir. Cizre’de anlatılan; “Elo Dîno” adlı hikâyenin başlangıcında yer alan; çevresinde gücü ve cesaretiyle tanınan Elo Dîno (Eledîn- Alaattin)’nin Dicle Nehri üzerine bir asma köprü yaptırıp geçenlerden haraç alması konusu benzer motiflerden sadece biridir.⁴

2.13. Rodop Varyantı: Masalın varyantlarının Balkanlarda da bilindiğini yukarıda belirtmiştik. Emil Boev ve Hayriye Memova tarafından yayımlanan; *Rodop Türk Halk Masalları* adlı eserde yer alan; “Azrail ile Avcı” adlı metin, Deli Dumrul hikâyesinin masallaşmış şekline çok benzemektedir (Boev-Memova, 1963’ten; Alptekin, 2015: 1-3). Masalda, Balkanlarda avlanan bir avcı yanına gelen bir adam ile “ahiretlik”⁵ olur. Bu adam aslında Azrail’dir. Avcı, arkadaşının Azrail olduğunu anlayınca, ona ne zaman öleceğini sorar. O da evlendiği gün canını alacağını söyler. Yedi yıl bekleyen avcı, sonunda evlenir. Ancak evlendiği gün karşısında Azrail’i bulur. Azrail, canına karşılık 100 yıl ömrü olan babasından 50 yılını istemesini önerir. Babası vermeyince annesine gönderir, ancak annesi de vermez. Azrail bu sefer sevgilisine gönderir. Sevgilisi (evlendiği eşi) bütün ömrünü ona verdiğini söyler. Azrail, bunun üzerine; “*Yüzer sene ömrünüz var idi, yüz sene de ben veriyorum. İkişer yüz sene yaşayın.*” der (Alptekin, 2015: 3). Masal, efsanevî bir özellikle biter: “*Bunun için de çocuklar, sevgililerini dünyada her şeyden ileri tutarlar.*”

3. Orhan Şaik Gökyay, Pertev Naili Boratav’ın kataloğunun 100 numaralı; “Azrail’e Yedi Yıl Hizmet Eden Çocuk” masalı ile 99 numaralı; “Tanrı Tarafından Bağışlanan Kırk Yıllık Hayat” masallarının Deli Dumrul hikâyesi ile olan ilgisinden söz eder (Gökyay, 2007: 1309-1311).

4. Metin, Canser Kardeş tarafından 2011 yılında, Cizre’de emekli imam olan 66 yaşındaki Abdurrahman Çevik’ten derlenmiştir.

5. Dost, arkadaş.

Dikkat edilirse, bu metnin diğerlerinden farkı, kahramana can isteme fikrini önerenin Azrail olmasıdır.

2.14. Konya – Ereğli Varyantı: Masal, 2009 yılında Muhammed Bekdik tarafından 80 yaşındaki Haydar Yıldırım'dan derlenmiştir. “Azrail ve Adam” adıyla anlatılan masalın başlangıcı diğer varyantlardan biraz farklıdır (Bekdik, 2017: 183-184'ten Alptekin, 2018: 2409-2429). Hiç çocukları olmayan zengin bir karı-koca; “*Allah'ım, ne olur, bize bir evlat ver, genç bir delikanlı olunca canını al, ama bize evlat mutluluğunu yaşat, evlat acısına razıyız.*” diye dua ederler. Bunların, vakti gelince bir oğulları olur. Bu oğlan gençlik çağına geldiğinde annesiyle babası durumu buna anlatırlar. Çocuk, ailesi ile vedalaşarak yola çıkar. Yolda Azrail ile karşılaşır arkadaş olur. Azrail ile delikanlı bir köye misafir olurlar. Azrail, burada bir kız ile yaşlı bir kadının canını alır, delikanlı da bu olanları seyrederek. Sonra birlikte kendi evlerine dönerler. Azrail, delikanlının annesi ile babasına, oğullarının canına karşılık bir can bulurlarsa onun yaşayacağını söyler. Diğer varyantlardan farklı olarak burada hem anne ile baba hem de delikanlının sevgilisi canlarını vermek isterler. Bunun üzerine Azrail delikanlı ile sevgilisine 40'ar yıl ömür verir (Alptekin, 2018: 2413-2414).

2.15. Türkmenistan Varyantı: Bu varyantı Ata Rahmanov, Türkmenistan'ın Kalinin bölgesinden, “Makav (Deli)” adıyla tespit etmiştir. Hikâyeyi 94 yaşındaki Gurbangılıç Çakan anlatmıştır. Hikâyede; Deli'nin, köprüye ek olarak yaptırdığı bir de kuyusu vardır. Makav, köprüden geçenden/geçmeyenden ve kuyudan su içenden/içmeyenden para almakta, karşı çıkanları cezalandırmaktadır. Bir gün Azrail, köprünün yakınında bulunan obada yaşayan Deli'nin ağabeyinin canını alır. Bunun üzerine Deli, Azrail ile savaşmaya kalkışır fakat başarılı olamaz. Azrail, canına karşılık can isteyince Deli; annesinden, babasından ve ağabeyinden can diler. Ancak hiçbiri razı olmaz, sadece hanımı canını vereceğini söyler (Özkan, 1995: 271-273).

Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde geçen ana metne çok benzeyen bu hikâyede sadece küçük birkaç farklılık vardır. Bunlardan biri köprüye ek olarak bir de kuyunun bulunması ve Makav'ın, bu kuyudan su içenden de içmeyenden de para almasıdır. Diğer bir farklılık ise köprü yakınında bulunan obada ölen gencin, Makav'ın ağabeyi olmasıdır.

2.16. Silvan (Diyarbakır) Varyantı: Burada incelemeye esas alacağımız, asıl konumuz olan “Deli Dumrul” adlı masal, 2010 yılında, öğrencimiz Tuba Özmen tarafından Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde yaşayan Hayat Özmen'den derlenmiştir.⁶ Elazığ varyantına çok benzeyen anlatının konusu kısaca şu şe-

6. Hayat Özmen, 1961 Silvan (Diyarbakır) doğumludur. İlkokul mezunu olan Özmen, masalı 2010 yılının şubat ayında anlatmıştır.

kildedir: Padişah, oğluna, “*Ekmeğin büyük parçasını kendisi alıp küçük parçasını sana veren adam ile arkadaş olma.*” diye vasiyet ettikten sonra ölür. Oğlu babasının vasiyetini yerine getirmek için çöle çıkar ve çölde Azrail ile tanışır. İki gece iki farklı eve misafir olurlar ve her iki ev sahibi de hastadır. Biri misafirini çok iyi ağırlarken diğeri kötü davranır. Padişahın oğlunun evlerine misafir olduğu gün, ikisi de ölür. Ancak ameli kötü olan zor can verirken ameli safirini çok iyi ağırlarken diğeri kötü davranır. Padişahın oğlunun evlerine misafir olduğu gün, ikisi de ölür. Ancak ameli kötü olan zor can verirken ameli iyi olan kolay bir şekilde ruhunu teslim eder. Padişahın oğlu, yol arkadaşının Azrail olduğunu anlar ve kendisinin ne zaman öleceğini sorar. Evleneceği gün öleceğini öğrenen kahraman, mirası, ihtiyacı olan birine kalsın diye çobanın kızı ile evlenir. Düğün gecesi oğlan annesine, ölüm vaktinin geldiğini ve Azrail’in canını alacağını söyler. Annesi ve kız kardeşi önce onun yerine canlarını vermeyi kabul etseler de daha sonra canın tatlı olduğunu söyleyip vazgeçerler. Olanları gören gelin, kendi canını vermeye razı olur. Bu durum Allah tarafından hoş karşılanarak gelinin seksen yıl olan ömrünü ikisi arasında paylaşır. Ayrıca Azrail, Allah’ın emriyle her ikisinin de üzerine nur dökerek gençleşip güzelleşmelerini sağlar.⁷

3. Varyantların Karşılaştırılması ve Değerlendirme

Dikkat edilirse, Üsküp, Türkmenistan, Bolvadin ve Cizre anlatmaları hariç sözlü kaynakların hemen hepsinde köprü yaptırma ve üzerinden geçenlerden para alma kısmı görülmektedir. Bununla birlikte bütün anlatılarda iki ortak konu dikkatleri çekmektedir. Bunlardan birincisi; kahramanın Azrail ile karşılaşması/arkadaş olması ve öleceği günü öğrenmesi, ikincisi ise Azrail’in, -Allah’ın emri ile- “canına karşılık can bulması” şartını ileriye sürmesi ve kahramana anne ve babasının canını vermemesine karşılık vedalaşmak için yanına gittiği eşinin canını vermeye razı olmasıdır. Bu konuları, üzerinde durduğumuz varyanttan hareketle değerlendirdiğimizde:

3.1. Kahramanın Azrail ile Karşılaşması / Arkadaş olması: Kahraman, padişah çocuğudur ve maddi anlamda hiçbir sıkıntısı yoktur. Fakat bir insanın olgunluğa erişebilmesi için manevi anlamda da kendini yetiştirmesi, ruhen erginleşmesi gerekir. Onun için evden ayrılması, bir yolculuğa çıkması gerektir. Çünkü kahramanın evden ayrılması eskiyi bırakıp yeniye, yeniliğe kucak açmasıdır. Ona vasiyet eden, her zaman koruyup kollayan baba/anne eskiyi sembolize eder. Babanın vasiyeti ile yola çıkan kahraman, eskiyi arkasına alıp yeniliğe ilk adımı atmış olur.

7. Daha geniş bilgi için bk. Özmen, 2010: 16-18.

Yola çıkmadan önce babasının söylediği söz manidardır: “*Ekmeğin büyük parçasını kendisi alıp küçük parçasını sana veren adam ile arkadaş olma.*” Yani, arkadaş olarak seçeceği kişi sıradan bir insan olmamalı, maddi çıkarlardan, “ben” duygusundan arınmış olmalıdır. Böylece kahramanın kişiliğini geliştirmesine de yardımcı olacaktır. Burada, dostluğun, arkadaşlığın ve fedakârlığın sınavı vardır. Kahramanın yolda karşılaştığı ve hiç tanımadığı bir kişi, herhangi bir durumda azını veya kötüsünü kendisine ayırıp fazlasını veya iyisini arkadaşına verebiliyorsa bu dostluk sınavını kazanmıştır ve gerçekten dost olunacak, yol arkadaşlığı yapılacak bir kişidir.

Babasının nasihati ile yola çıkan kahraman, istenilen özelliklere sahip biriyle arkadaş olur. Bu arkadaş Azrail’dir. Azrail hem “gölge arketipi” hem de “yüce birey” olma özelliğini üzerinde taşır. Çünkü can alma görevi ile insanların korktuğu, kaçtığı birisidir yani istenmeyen yanımızdır. Kahramanın yok olma korkusunu sembolize eder. Ama aynı tip, kahramana iyi (iyi amel işleyen) insan ile kötü (kötü amel işleyen) insanın nasıl olduğunu, onların canlarını alma şekliyle gösterir. Sonrasında ölüm korkusunu yaşatıp canının bağışlanmasına da o vesile olur. Böylece kahramanın bazı gerçekleri öğrenmesini ve ruhen kendini yetiştirmesine yardımcı olan bilge kişidir.

Burada dikkat çeken bir başka nokta ise, iyi ve kötü amel işleyen kişilerin, tıpkı Dede Korkut Hikâyeleri’nin girişindeki kadın sınıflandırmasında (Ergin, 1989: 76-77) olduğu gibi, misafir ağırlamaya göre değerlendirilmesidir. Azrail, misafirine iyi davranan kişinin canını alırken ona çiçek koklatır ve o, uykuya dalar gibi ölür. Misafiri sevmeyen kişinin canını alırken de bir çengel ile ruhunu çıkarır. Adam boğulmuş gibi morarır ölür. Bütün bunlar, Türk kültüründe misafirin ve misafir ağırlamanın yerini belirleme bakımından oldukça önemlidir.⁸

Kahramanın son sınavı öleceği günü öğrenmesidir. O, evlendiği gün bir akrebin sokmasıyla ölecektir. Bir insanın, ne zaman veya kaç yaşında olursa olsun öleceği günü ve saati bilmesi ürkütücüdür. Kahraman, ölümden kurtulmak adına evlenmekten vazgeçer. Fakat yakınlarının ısrarı üzerine evlenmeye razı olur. Onun evlenmeye razı olması, dünyadan/maddiyattan vazgeçmesi ve ölümü kabul etmesi demektir ki bir anlamda ruhsal gelişmesini de tamamlama yolunda olduğunu gösterir. Kendisi ölüme giderken, geride kalana faydasının dokunması düşüncesiyle maddi durumu iyi olmayan (koyun otlatan fakir bir kız) bir kız ile evlenmeyi tercih eder. Böylece, anlatının sonunda canını onun yerine verme fedakârlığını gösteren eşi için ilk adımı kahraman atmış olur. Çünkü ölümü kabullenen padişahın oğluyla evlenen kız, maddi anlamda büyük bir rahatlığa erişecektir.

8. Daha geniş bilgi için bk. Şimşek, 2014: 67-83.

3.2. Cana Karşılık Can Bulma ve Kadının, Eşinin Yerine Canını

Vermek İstemesi: Başta Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki asıl nüsha olmak üzere hemen hemen bütün varyantlarda (Elazığ varyantı hariç) “cana karşılık can bulma” motifi işlenmiştir. Ancak kahraman, genellikle annesinden ve babasından can ister, onlar vermeyince de ölümü kabullenip hanımıyla vedalaşmaya gider. Hanımı, eşinin kendisinden canını istememesine rağmen vermeye razı olur. Üzerinde durduğumuz hikâyede, kahraman başkasından can istemez. Ancak evlendiği gün Azrail'in akrep⁹ şeklinde gelip canını alacağını bildiği için, kapı eşiğinde akrebi görüp odaya girmeye cesaret edemez. Yedi kere kapıya kadar varıp geri döner. Bu durum, ölümle kahramanın mücadelesidir. Evlilikle birlikte ölümü kabullenmiş olsa da içinde var olan korkuyu yenemez. Korku ise uyanış için ilk adımdır. Yedi kere gidip gelmesi de hem can vermenin zorluğunu gösterir hem de üç, dokuz ve kırk gibi kutsal sayılar arasında yedinin önemini vurgular. Metinde geçen “akrep” de tesadüfî değildir. “*Akrep, intihar eden tek hayvan. Bu bakımdan özgürlük sembolü*” (Ersoy 2007: 248) olarak düşünülebilir. Azrail'in akrep şeklinde kahramanın karşısına çıkması, kahramanın farkındalığa varması içindir. Nitekim yedi kez gidip gelen kahraman, yedi sefer geri döner. “*Yedi, hareket hâlindeki evrenin olduğu gibi, uzayın ve zamanın toplamını da simgeler.*” (Ersoy 2007: 474). Bu anlamda kahraman, yaşamının her anını sorgulayarak karar verir.

Diğer varyantlarda olduğu gibi bu anlatıda da kahramanın Azrail ile can pazarlığı yapması ve yakınlarından canına karşılık can istemesi yoktur. Annesi durumu öğrenince, gönüllü olarak onun yerine canını vereceğini söyler. Fakat bu istek Allah tarafından kabul edilip de Azrail canını alacağı sırada sözünden vazgeçer. Sonra kız kardeşi –baba yoktur- canını vermek ister. Ancak o da son anda canın tatlı olduğunu söyleyip vazgeçer.

Dikkat edilirse, diğer bütün varyantlarda kahramanın yerine canını vermesi istenen kişiler anne ile baba iken burada babanın yerini kız kardeş almıştır. Böylece bir aile içinde kadının üç özelliği ile karşılaştırılır: Kadın annedir, kız kardeştir, hanımdır. Sonuçta, anne ile kız kardeşin yapamadığı fedakârlığı hanım yapar.

Babanın yerine kız kardeşin geçmesinin bir başka sebebi de anlatıcının erkek olması ve bu korkaklığı, sözünden dönmeyi bir babaya yakıştırmamasından dolayı olabilir. Çünkü kültürümüzde ve aile yapımızda anne; sevginin, şefkatin ve fedakârlığın sembolü olurken, baba gücü, otoriteyi ve cesareti sembolize eder. Eğer bir baba, çocuğu için; “canımı veririm!” demişse gözünü kırp-

9. Asıl nüshada “güvercin” şekline dönüşen Azrail, burada akrebe dönüşür. Neden “akrep” olduğu ise akrebin sembolik anlamı araştırılarak çözülebilir.

madan vermelidir. İhtimal ki, burada babanın yerine kız kardeşin getirilmesi bu sebeptedir.

Ama genele baktığımızda; canını vermeyen anne –baba, hiç düşünmeden veren ise hanımdır (Elazığ ve Konya-Ereğli varyantı hariç). Nitekim üzerinde durduğumuz hikâyede de olanları öğrenen gelin; “*Aaa ben bir fakirin kızıyem. Benikini al, bir uğursuz kızdı diyecağlar. Gitti gitmedi padişahın oğli ondan öldi diyecağlar. Allah’ım benim canımı al oninkini alma. Beni ona kurban et.*” der (Özmen, 2010: 18). Gelinin bu sözleri oldukça önemlidir. Her şeyden önce “*uğursuz kız*” ifadesiyle toplumlarda var olan bir inancı yansıtır. Yaşanılan olumsuzlukların sebebi aileye yeni katılan şahsa bağlanır. Eğer padişahın oğlu ölürse, “*fakir kızın uğursuz*” geldiği düşünülecek. Nitekim eski Türk inancında da, ölen ataların ruhunun aileye dışardan katılan kişileri kabul etmediği düşüncesi vardır. Gelin, “*uğursuzluk*”la suçlanmak yerine ölümü tercih eder. Ama daha da önemlisi; “*Beni ona kurban et.*” şeklindeki duasıdır. Kendi canını eşinin yoluna kurban verecektir. Gerek İslamiyet öncesi dönemde gerekse İslamiyet’ten sonraki dönemde kurban inancı hep olmuştur. Başa gelecek kötülükleri def etmek için Tanrıya değişik şekillerde kurban sunulur. Orhan Şaik Gökay’ın da belirttiği gibi, eski Türk inancındaki “*baş a dönmek*” veya “*baş üzerine çevirmek*” geleneği burada İslami bir renge bürünerek “*cana karşı can verme*” şekline dönüşmüştür (Gökay, 2007: 1039-1040; Sümbüllü, 2009: 887-896).

Burada akla şu soru gelebilir: “Neden anne, baba veya kardeş değil de hanım canını veriyor?” Bunu farklı açılardan ele alabiliriz:

3.2.1. Üçleme Kuralı: Bu kural evrenseldir. Birçok başarı üçüncü tekrarda kazanılır. Yapılmak istenen şey, birinci adımda başarısızlıkla sonuçlanabilir. İkinci adımda da başarısızlık devam edebilir. Ama üçüncü tekrarda artık tecrübe kazanılır ve başarı elde edilir. Onun için masallarda zaferi kazanan en küçük kardeştir. Sırasıyla, büyüğün ve ortancanın yapamadığını en küçük kardeş yapar. Halk arasında yaygın olarak bilinen; “Allah’ın hakkı üçtür.”, “Çekirge bir sıçrar, iki sıçrar, üçüncüye yakalanır.” veya “Bir hatır, iki hatır, üçüncüye vur yatır.” gibi deyimlerde olduğu gibi burada bir “*üçleme kuralı*” vardır. Anlatıda, birinci olarak baba, ikinci olarak da anne canını vermez. Ancak üçüncü sıradaki sonucu değiştirecektir. Burada, o kişi, kahramanın hanımıdır.

Elbette ki, yeri geldiğinde anne de, baba da, kardeş de çocuğu/kardeşi için canını vermekten kaçınmaz. Ancak onlar burada birer basamaktır. Kahramanın erginleşme sürecine ulaşmada, onu olgunlaştıracak, kemale erileştirecek engellerdir.

3.2.2. Anne-Baba/Kardeş Sınavın Kazanılmasına Vesiledir: Herhangi bir sebeple yola çıkan kahraman, bir takım sıkıntılar yaşayarak çeşitli olaylardan sonra erginleşme sürecine girmiştir. O, ölümle sınanmıştır. İlk adımda

ölümünden korkmuş, onun için annesinden ve babasından canına karşılık can istemiştir. Ölümünden korkma, geçici dünyanın cazibesine kapılma, kahramanın henüz erginleşmediğini gösterir. Fakat anneyle babanın/kız kardeşin tavrı, kahramanı cesaretlendirmiş, ölüme razı olmuş ve tam erginliğe ulaşıp canını verecekken hanımı ortaya çıkıp, onun yerine kendi canını vermek istemiştir. Karı-koca, “eş” kelimesinden de anlaşılacağı üzere her yönüyle birbirinin zıddı ve birbirini tamamlayan iki tiptir. Nasıl ki, pozitif ve negatif kutuplar birbirini tamamlarsa karı-koca da öyledir. Biri olmadığında diğeri eksik kalır. Bu sebeple kahraman, kendisinin yerine eşinin can vermesine razı olmaz. İkisinden birinin tek kalması dengeyi bozacaktır. Onun için kahraman Tanrıya yalvarır: “*Alır isen ikimizin canını birlikte al. Bağışlar isen ikimizi birlikte bağışla.*” diye. Burada hem ölümü kabullenme, kendini, “ben” duygusunu aşma vardır hem de eşi ile birliktelik vardır. Bu durum Tanrı tarafından hoş karşılanır, ödül olarak çiftlere güzellik, gençlik ve 40’ar yıllık ömür bahşedilir.

Bahşedilen ömür, asıl hikâyede 140 yıldır. Ancak sözlü kaynaklarda değişiklik gösterir. Bu süre, Antalya anlatmasında 1000 yıl iken, diğerlerinde 500 (Tokat), 200 (Rodop) 80 (Ankara), 60 (Azerbaycan) ve 40 (Konya, Konya-Ereğli, Elazığ) yıl olarak ifade edilir. Bolvadin ve Üsküp anlatmalarında belli bir ömür verme yoktur, kahramanlar affedilir. Üzerinde durduğumuz anlatıda ise gelinin 80 yıl olan ömrü ikiye bölünerek çifte 40’ar yıl olarak bölüştürülür. Ayrıca, bahşedilen ömrün yanında güzellik ve gençlik verme olayı da sadece üzerinde durduğumuz metinde görülmektedir.

3.2.3. Eskiye, Öteyi Temsil Eden Anne-Baba/Kardeş ve Yeniden Doğuş: Hikâye, genel anlamda yenilenmeyi veya yeniden var olmayı ele almaktadır. Hikâyenin başlangıcında toy bir delikanlı vardır. Bu, Dede Korkut Hikâyeleri’nde, Azrail’e dolayısıyla ölüme meydan okuyan Deli Dumrul, üzerinde durduğumuz metinde ise babasının vasiyeti ile yola çıkan bir delikanlıdır. Her iki hikâyenin sonunda da kahramanlarda büyük değişiklikler olur. Kahramanın, hikâyenin başlangıcındaki durumu ile sonundaki durumu birbirinden çok farklıdır. O, yaşadığı birçok olaydan sonra verilen ömür, kazanılan güzellik ve gençlik ile âdeta yeniden doğmuştur. Yeniden doğuşuna vesile olan ise eşidir. Çünkü kadın (hanım-anne-kız kardeş) tabiatı temsil eder, doğurgandır; esirgeyici, koruyucu ve vericidir. Eşi, kahraman için canını vermeye razı olarak onu kurtarır.

Üzerinde durduğumuz anlatıda olmasa da, diğer anlatıların hemen hepsinde gördüğümüz, kahramanın yerine anneyle babanın canının alınması ceza gibi düşünülse de aslında öyle değildir. Anne-baba eskiyi sembolize eder. “*Eski ilişkilerin, yaşamın yenilenmesi için ‘kurban’ edilmesi gerekmektedir.*” (Saydam, 2011: 187). Evren yinelenme üzerine kuruludur. Her yok oluş berabere yeniden doğuşu getirir. Diğer bir ifadeyle, “*Ancak eskinin ölümü yeninin*

doğumuna imkân verir.” (Saydam, 2011: 187). Bu sebeple anneyle babanın ölmesi tesadüfi değildir. Eski gidecek yerine yenisi gelecektir. Onların ölümlüyle birlikte kahraman, eskisinden çok farklı olarak, erginleşmiş olarak yeniden doğar. Tıpkı, bazı bölgelerde Nevruz günün oynanan “Kos – Koso / Köse Gelin / Köse Oyunu” / “Kalkağan Oyunu” (Varto) oyunu gibi. Eski yılın bitip, yeni yılın başlamasını anlatan ve yeniden doğuşu sembolize eden bu oyunda; biri eski yılı, diğeri yeni yılı temsil eden iki damat ile bir gelin canlandırılır. Gelin önce, eski yılı temsil eden Köse ile evlendirilir, fakat bundan pek memnun kalmaz. Sonra bayılan/ölen Kösenin yerine yeni güvey getirilir (Elçin, 1977: 37-38; Çay, 1988: 147-152). Böylece her yılbaşında, eski yılı temsil eden Köse ölür, yerine yeni yılı temsilen genç damat geçer. Tıpkı, Deli Dumrul’un annesiyle babasının ölüp, kendisine de yeniden belli bir süre ömür verilmesi gibi.

Hikâyenin sonu; “*Git nur dök üstlerine, güzelleşsinler. Allah Taala nurını dökü, gençleşiler, güzelleşiler, kırık yıl beraber yaşiler.*” şeklindeki cümle ile biter. Bu cümle, kahramanın erginleşme sürecini ve nereden nereye geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. O, artık ruhsal gelişimini tamamlamış Tanrı’nın nuruyla nurlanarak ilahî bir âleme taşınmıştır. Güzelliği ve gençliği yeniden doğuşuyla birlikte kazanmıştır. Böylece, yolculuğunun ilk adımında Azrail ile karşılaşan, ölümden korktuğu için evlenmekten kaçan kahraman evlendikten sonra eşinin verdiği cesaretle ölümden kurtulup, gençlik, güzellik ve 40 yıllık ömür ile ödüllendirilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak sembolik anlamlarla yüklü olan Deli Dumrul Hikâyesi, bazı yönleriyle aslından biraz uzaklaşmış ve masal şekline dönüşmüş hâliyle doğudan batıya, güneyden kuzeye geniş bir alanda bilinmektedir. Diyarbakır’ın Silvan ilçesinden tespit ettiğimiz bu varyant da diğerlerinden farklı olmayıp sadece anlatıcıya bağlı olarak bazı eklemeler – çıkarmalar yapılmıştır. Bu durum Türk kültür birliğinin gücünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Hikâyede geçen, “Azrail ile karşılaşma”, “canına karşılık can bulma” ve “anne ile babanın canını vermemesine karşılık eşinin canını vermeye razı olması” gibi motiflerin Dede Korkut Hikâyeleri’nin yazıya geçirilmesinden önce de farklı kültürlerde bilinmesi, kaynağı ile ilgili bazı şüphelere yol açmıştır. P. A. Falev ve V. M. Jirmunski, hikâyenin MÖ, IV. asırda yazılı kaynaklarda görüldüğünü ve Yunan masallarında (Digenis’le ilgili anlatı ve şarkılar) yer aldığını belirtmektedir (Cemşidov, 1990: 81). Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen tem ve motifleri Oğuzların dışındaki Türk zümreleri ve başka milletlerin folkloruyla karşılaştırarak kaynağını tespit etmeye çalışan Walter Ruben, hikâyeye-

nin (Alkestis'e benzerliğinden dolayı) Bizans yoluyla esere dâhil edildiğini iddia eder (Boratav, 1991a: 110). O. Şaik Gökyay da bu hikâyenin destanlar arasına sonradan katıldığını ama şekil, üslup, soylamalar ve Dede Korkut'un belirli yerlerde söylediği sözler itibarıyla bakıldığında Oğuzlar zamanından kalma Dede Korkut'un çevresinde oluşan destanlar arasına sokulmuş olabileceğini belirtir (Gökyay, 2007: 1299). Tahir Alangu ise tam tersini iddia ederek özellikle Deli Dumrul hikâyesinin Yunan folkloru tesiriyle ortaya çıkmadığını, tam tersi Türk edebiyatının Yunan dilini ve edebiyatını etkilediğini savunur (Alangu, 1983:274-279).

Kanaatimizce, benzer bazı motiflerin Yunan, Hint ve Sümer mitolojileri ile Bizans destanında görülmesi hatta bir Ermeni efsanesi (Kaguan (Kağan) Aslan) ile örtüşmesi, Deli Dumrul hikâyesinin Dede Korkut Hikâyeleri arasına sonradan dâhil edildiği düşüncesini doğurmuştur. Oysa ortak motiflerin olması gayet normaldir. Çünkü "*Aynı akli kapasiteye mensup milletler, kültürlerin paralel gelişmesi sonucu, birbirlerinden habersiz, ama birbirine benzer anlatılar oluşturabilirler.*" (Gennep, 1917: 284, Sakaoğlu, 1980'den). Neticede, aklın yolu birdir. Burada yer alan motifler başka kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de vardır ve Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde de işlenmiştir. Bunların işleniş şekli, dili, üslubu ve anlatım tarzı metne millîlik vasfı kazandırmıştır. Aynı zamanda bu hikâye sözlü kültür ortamında masal şekline dönüşerek evrensel boyuta ulaşmıştır. Ancak sözlü kaynakların bir kısmında "Deli Dumrul" veya "Azrail" adının yer alması, anlatının Dede Korkut Hikâyeleri ile olan ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aarne's, Antti ve Thompson Stith (1964), *The Types of the Folktale*, Helsinki.
- Alangu, Tahir (1983), "Ve Dede Korkut Kitabı Üzerine", *Türkiye Folkloru Elkitabı*, Adam Yayınları, İstanbul, s. 274-279.
- Alptekin, Ali Berat (2015), "Deli Dumrul Hikâyesinin Rodop Varyantı Üzerine", *Erciyes*, 38 (454), 1-3.
- Alptekin, Mehmet (2018), "Deli Dumrul Hikâyesinin Konya – Ereğli Varyantı", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 7(4), 2409-2429.
- Boev, Emil – Hayriye Memova (1963), *Rodop Türk Halk Masalları*, Sofya.
- Boratav, Pertev Naili (1991a), "Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi", *Folklor ve Edebiyat (1982) II*, Adam Yayınları, İstanbul, s. 109-140.
- Boratav, Pertev Naili (1991b), "Yeni Bir Türküde Eski Bir Tem", *Folklor ve Edebiyat (1982) II*, Adam Yayınları, İstanbul, s. 344-345.
- Buran, Ahmet (1992), "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yaşayan Dede Korkut Hikâyeleri - Deli Dumrul'un Keban Rivayeti", *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar II (Ağızlar)*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, s. 137-147.
- Cemşidov, Şamil (1990), *Kitâb-ı Dede Korkud*, (hızl. Üçler Bulduk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Çay, Abdülhalûk (1988), *Türk Ergenekon Bayramı / Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Elçin, Şükrü (1977), *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Elçin, Şükrü (1988), "Deli Dumrul Hikâyesinin Bir Varyantı", *Halk Edebiyatı Araştırmaları* II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 48.
- Ergin, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I, 2*. bs. TDK Yayınları, Ankara.
- Ersoy, Necmettin (2007), *Semboller ve Yorumları*, Dönence Yayınları, İstanbul.
- Gennep, A. Von (1917) *La Formation des Légendes*, Paris.
- Gökyay, Orhan Şaik (2007), *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Kaya, Muharrem (2004), "Türk Halk Edebiyatında Deli Dumrul ve Dünya Kültüründeki Benzerleri", *Folklor/Edebiyat*, C. X, S. XXXVII, s. 235-238.
- Özkan, İsa (1995), "Türkmenistan'dan derlenmiş Dede Korkut boyları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 263-317.
- Özmen, Tuba (2010), *Diyarbakır (Silvan) Halk Hikâyeleri ve Masalları*, Elâzığ (F.Ü. İnsani ve Sos. Bil. Fak. TDE Bölümü Lisans Tezi).
- Öztürk, Ali Osman (1997), "Mahmudum Türküsünün Uluslararası Balad Geleneğindeki Yeri", V. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi / Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 229-239.
- Sakaoğlu, Saim (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.
- Sakaoğlu, Saim (1998), *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler – Derlemeler – Aktarmalar I / II*, Sel-Ün Yayınları, Konya.
- Saydam, Bilgin (2011), *Deli Dumrul'un Bilinci / Türk-İslâm Ruhu Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya (2009), "Türk Kültür Tarihinde Başa Çevirme Geleneği", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007 Erzurum) Bildiriler – 2*, s. 887-896.
- Şimşek, Esmâ (2014), "Türk Halk Anlatılarında 'Misafirperverlik' Olgusu ve Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi", *Akra*, S. 4, s. 67-83.
- Ünsal, Miray (2012), *Elazığ Folklorundan Örnekler*, Elâzığ (F.Ü. İnsani ve Sos. Bil. Fak. TDE Bölümü Lisans Tezi).
- <http://www.estanbul.com/yoresel-efsaneler-184987.html> (erişim tarihi: 10 Ocak 2014)

METİN

Deli Dumrul¹⁰

Bir zamanlar büyük bir padişah varmış. Bir eşi bir oğlu bir de kızı varmış. Padişah yaşlanmış, demiş ki:

"Oğlum ben öliyorum, gel oğluma bir vasiyet ediyem. Oğlum ben öldüğümde bu malımı bu işini nasıl yürüteceğsin? Birıyla iş yaptığında yemek yediğinde ekmeğin büyük parçasını kendisine alıp küçüğünü sana bırakırsa o insanla iş yapmayacağısan."

"Tamam baba." diyii.

10. Masal, 1961 Silvan (Diyarbakır) doğumlu Hayat Özmen tarafından 2010 yılının şubat ayında anlatılmıştır. Özmen, ilkököl mezunudur.

Bir gün iki gün üç gün... Sonra babası öli.

Oğli diyii:

“Ana bana azıg hazırlayasan, yola çıgacağım. Çöle gidecağım, babamın vasiyetini yerine getiracağım.” Heybesine azıgını koyii, çöle çıkii. Bir ağacın gölgesine oturii. Güzel bir çeşmesi var. Bakii karşıden yaşli biri gelii, diyii:

“Ey mısafır! hoş geldin.” Oturiler soğpet ediler. Padişahın oğli diyii:

“Aç değılsen? Gel yemek yiyağ.” Yemeklerini çıkariler, oturiler yiyiler. Bakii, mısafiri ekmeğın ucundan biraz yiyii sonra yemii. Akşama kadar beraber oturiler, diyii:

“Mısafırım, benimle kalasan, arkadaş olağ.”

Mısafiri diyii:

“Tamam, başım gözüm üstüne.”

Beraber bir köye gidiler. Mısafiri arkadaşına diyii:

“Sen bu eve gidecağsan, ben başka eve gidecağım. Aynı eve gitmeyeğ, sabaha buluşağ.”

“Tamam”

Orda birbirlerinden ayrılıler. Padişahın oğli bir eve gidii, mısafiri bir eve gidii. Padişahın oğli bir eve gidii, kapiyi çalii, bakii yaşli bir nene vardır. Yaşli nenenin hasta bir oğli var, diyii:

“Ben hastayem, rahatsızem, sevmiyem mısafırleri.” Padişahın oğli diyii:

“Bari bu gece sizde kalayım, yarın gidiyem.”

“Tamam” diyii hasta.

Gece saat olii on - on iki. Bakii kapinin arkasından bir adam gelii, elinde çengeli vardır. Gelii hastanın başına, çengeli ruhuna takii ve ruhunu çekii. Hastanın yüzi kararı, morari hasta ölii. Sanki bir gölde boğılmış gibidir.

Padişahın oğli sabah kalkii, yolına gidii. Arkadaşının yanına gidii. Diğer bir gün başka bir köye gidiler. Mısafiri arkadaşına yine diyii:

“Biz yine aynı eve gitmiyağ. Padişahın oğli gidii bir kapiyi çalii. Bakii yaktakta bir hasta uzanmış hiç de hali yok, diyii:

“Vay mısafırım, gel gel başım gözüm üstüne. Gel biraz oturağ, konuşağ. Ben de açılırım.”

Gece olii saat olii on iki. Bakii kapinin arkasından biri görünü elinde bir deste gül. Tutii hastanın burnun dibine. Bu hasta sanki uykuya dalii, ölii. Padişahın oğli kendi kendine diyii:

“Seni bu sefer tanıdım, bu benim arkadaşım.” Sabah olii mısafırının yanına gidii, diyii:

“Mısafırım vallaha sen Azrailsen. Sen öncekinin ruhunu niye öyle aldın, dün geceğini öyle aldın?”

“Bağ, ilki sen kapinin arasına girdiğinde sana canından bezdiğini söyledi. Bu iyi amelle kötü ameldır. Sana mısafır istemediğini söyledi; ama sen kızın

evine gittiğinde seninle nasıl güzelliğe ilgilendi, sevindi. Bağ, bu onun iyi amelidir, ölümü de nasıl güzel oldu, ağlaktı de güzeldi.

Çöle tekrar çıkiler. Padişahın oğlu mısafırına diyii:

“Bağ, sen Azrailsen. Ben babamın tek oğliyem. Söyle benim kaderim nasıl olacağ?”

“Sen evlenececeğsan, damat olacağsan. Akşam yatağına uyumağ için gireceğsan, kapının ortasında bir akrep olacağ, topuunu sokacağ.” Senin kaderin de böyle.”

Oradan ayrıliler. Padişahın oğlu kaderini bili artığ. Bir gün iki gün, üç gün... bir ay bitii. Padişahın oğlidir, mali mülki var, tek oğlandır, mali çoğtır. Anasi ısrar edii, diyii:

“Oğlım birini bulasan evlensesen. Bağ senin düğününü yapacağım.”

“Tamam ana, dur ben ariyacağım.”

Çıkii dışarıde arii, çöle tekrar gidii, düşünii, diyii:

“Ben kimi alacağım? Zaten öleceğım.” Gidii gidii, bakii bakire bir kız. Koyın otlatii. Kızın yanına gidii, diyii:

“Kız, ben falancaların oğliyem, seni almağ istiyem. Tamam diyisen Allah’ın emriyle istiyem. Anami gönderacağım, seni istiyağ, evlenağ.” Oğlan, kendi kendine diyii:

“ Madem ben öleceğım, malim mülkim bu fakire kalsın.”

Kız diyii:

“Hay hay, sen padişahın oğlisen, ben fakirem. Seni nasıl almiyem?”

Gelii anasına diyii:

“Ana ben birini buldım. Falankesın kızıdır, gidesen, isteyesen.”

Kızı veriler, düğün vakti gelii, bir iki üç gün kalii. Anasi diyii:

“Hadi oğlım düğün hazırlığı yapağ. “

“Yoğ ana.” diyii, düğün hazırlığı yapmii. Anasi ısrar edii. Bakii kurtuluş yoğ, düğünü kurdurii.

Yatağına geleceğ bakii kapının arasında akrep var. Gidii gelii, gidii gelii tam yedi defa.

Anasi diyii:

“Oğlım sen dedin, gönünce değıl mi? “

“Ana gel sana anlatiyem. Allah Teala canımı alacağ. Kaderim bu şekilde.”

“Eyyvah, tek oğlım, Allahım sen onun canını alma benimkini al. Oğlım mutlu olasan.”

Allah kabul edii, Azrail oğlının canını almii. Anasının cananını almaya başlayınca anasi diyii:

“Uuu... Allahım can çok zormiş, ruhumı alma, oğlımınkini al.”

Kardeşi ordadır diyii:

“Allah’ım abeminkini alma benimkini al, tek abem zaten. Kardeşime kurban oliyem.”

Allah kabul edii, kızın canını alii. Kızın canını çekii, çanı burnına gelii.

“Aaa Allah’ım canımı alma, can çok zormiş, pişmanem.” diyii.

Gelin koşarağ çıkii gelii, diyii:

“Ne oldi?”

Diyiler:

“Böyle böyle bir durum var.”

“Aaa ben bir fakırın kızıyem. Benikini al, bir uğursuz kızdi diyecağlar. Gitti gitmedi padişahın oğli ondan öldi diyecağlar. Allah’ım benim canımı al oninkini alma. Beni ona kurban et.” Allah kabul edii. Azrail diyii:

“Allah’ım kadının ruhi çekilii, ruhi ağzına gelii, son bir nefes kalmış, kız hâlâ bişi demii. Aliyem mi almiyem mi?”

Allah diyii:

“O madem benim emrime karşı gelmii, ömrünü eşine verii kızın ömri var. Kırkını ona kırkını kocasına veriyem. Diğerlerini de affettim. Hepsini affettim. Git elni kadının ayağlarına karnine sür, ruhın çıktığı yer yaralı olur. Git nur dök üstlerine, güzelleşsinler.” Allah Teala nurını dökii, gençleşiler, güzelleşiler, kırık yıl beraber yaşiler (Özmen 2010: 16-18).